

УДК 341.21/23:34.03

*С. С. Андрейченко***АТРИБУЦІЯ ДЕРЖАВІ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ
СУДОВИХ ОРГАНІВ З МЕТОЮ ВСТАНОВЛЕННЯ
МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ**

Еволюція розвитку людства свідчить, що судоустрій є соціально необхідним продуктом життєдіяльності суспільства. Будь-яке об'єднання людей в спільноти з метою створення держави неминуче передбачало наявність судових органів, здатних здійснювати захист їхніх прав і законних інтересів. Доказом тому слугує наявність у сучасному світі найрізноманітніших судових систем, які зуміли зберегти у своїй першооснові історичну самобутність і унікальність звичаїв, традицій, устоїв [1, с. 4].

Судова влада є невід'ємною складовою у правовому механізмі забезпечення й захисту прав і свобод людини та громадянина. На жаль, на практиці мають місце випадки, коли акти судових органів приймаються із порушенням принципу законності, є результатом допущених у процесі правозастосування помилок і зловживань. У результаті порушення міжнародних зобов'язань держави діями або бездіяльністю національних судів виникає необхідність вирішення питання про присвоєння поведінки судових органів державі й покладення міжнародної відповідальності на саму державу.

Проблемі міжнародної відповідальності держав приділяється значна увага в міжнародно-правовій літературі. Окремі питання відповідальності держав розглядали у своїх роботах такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Р. Аго, Д. Анцилотті, Г. Аранжіо-Руїз, І. Бліщенко, Я. Броунлі, Ю. Блажевич, М. Буроменський, В. Буткевич, А. Дмитрієв, Н. Зелінська, Дж. Кроуфорд, І. Лукашук, В. Мицик, Л. Оппенгейм, А. Пеллет, Л. Тимченко, А. Фердросс, Ю. С. Шемшученко й ін.

Значний внесок у розроблення теми міжнародно-правової відповідальності зробили радянські вчені: В. Василенко, Ю. Колосов, П. Куріс, Д. Левін, В. Мазов, А. Орловський, С. Петровський, С. Раскалей, Ю. Решетов, Ю. Рибakov, Н. Ушаков, Г. Тункін та ін.

Водночас багато важливих правових аспектів багатогранної проблеми міжнародної відповідальності держав не стали об'єктом спеціального

аналізу в сучасній науці міжнародного права, що зумовлює актуальність подальшого вивчення цієї теми, зокрема одного із фундаментальних питань цієї сфери – присвоєння (атрибуції) поведінки державам. Мета статті полягає у вивченні підстав і умов присвоєння державі поведінки судових органів з метою міжнародної відповідальності держави.

Принципи самостійності й незалежності судової влади у внутрішньому праві, а також поваги остаточного характеру судових рішень істотно вплинули на те, як саме загальний принцип відповідальності держав застосовується до дій чи упушень судових органів [2, с. 421]. Ідеї про незалежність суду можна зустріти ще у філософсько-правовій доктрині поділу влади, авторство якої приписується Джону Локку та Шарлю Монтеск'є. Інші дослідники знаходять їх у працях Аристотеля, Епікура, Полібія. На думку П. Баренбойма, існує більш раннє джерело – Біблія, де «вперше незалежна судова влада протиставлена владі царській». Справді, якщо звернутися до Святого Письма, можна побачити, що в Старому Завіті в Книзі Суддів і в Першій книзі Царств закладений важливий принцип відділення судової влади від влади виконавчої та законодавчої. Саме ізраїльський суддя Самуїл оголошує покарання Саула та звільняє його від царювання. Ці дії багатьма дослідниками розцінюються як зародження теорії поділу влади, проголошення незалежної судової влади [3, с. 56].

Безсумнівно, під час здійснення правосуддя суди повинні бути незалежними від інших гілок влади й коритися тільки закону, але при цьому вони залишаються власне органами держави. За висловлюванням А. Фердросса, «всяка держава несе відповідальність за міжнародно-протиправні дії своїх судових органів. Цим жодною мірою не зачіпається твердо встановлена норма про внутрішньодержавну незалежність судів, оскільки вони є також органами держави. Суди можуть бути незалежні від інших органів держави, наприклад від уряду, але ніяк не від самої держави» [4, с. 365].

На те, що певні труднощі викликає питання про міжнародно-правову відповідальність держави за дії її судових органів у зв'язку з принципом незалежності суддів, указував Д. Левін [5, с. 72]. Водночас усі юристи-міжнародники згодні в тому, що, як сформулював цю загальну думку Д. Анцилотті, «незалежність судової влади є принципом конституційного права, яке ставить своїм завданням визначити відносини між цією владою та іншою владою держави. Стосовно іноземних держав, навпаки, держава є суб'єктом міжнародного права, тобто єдиним цілим, а не окремими гілками влади в державі» [6, с. 402].

Як стверджує Дж. Кроуфорд, судові дії, звичайно, здатні породжувати відповідальність держави, і принаймні одне «іменоване правопорушення», відмова у правосудді, конкретно стосується судових дій. У зв'язку з цим учення про незалежність судової системи, як і у випадку із парламентським суверенітетом, має тільки внутрішній ефект: те, що судова система допустила помилку з позиції міжнародного права може породити державну відповідальність незалежно від того, наскільки незалежною від виконавчої

влади може бути судова дія. Так, наприклад, у консультативному висновку Спеціального доповідача Міжнародний Суд визнав дії судової системи Малайзії як державного органу в сенсі ст. 4 Статей. Точніше, Апеляційний орган СОТ у США – Shrimp – зазначив, що «Сполучені Штати, як і всі інші члени СОТ і загального співтовариства держав, несуть відповідальність за дії всіх своїх підрозділів уряду, у тому числі судового» [7, с. 121].

Варто визнати, що відповідальність держави за дії її судів, знаходила визнання не без зусиль. Небажання держав дозволити поширення на судову владу правила про те, що держава несе відповідальність за дії всіх своїх органів, обґрунтовувалося посиленням на основоположні принципи судової організації, що особливо помітно в арбітражних рішеннях, які виносилися в ХІХ ст. Дипломатичній практиці відомо немало випадків, коли держава посилалася на незалежність судової влади, щоб уникнути відповідальності за її поведінку [2, с. 421].

Надалі практика стала дотримуватися правила: «Рішення, винесене судовою владою, є дією органу держави». На думку І. Лукашука, визнання іншого положення означало б зняття з держави відповідальності за поведінку важливої галузі її влади. Відповідно до принципу міжнародної відповідальності, держава не може посылатися на своє внутрішнє право, щоб уникнути відповідальності за міжнародним правом. У міжнародних відносинах держава є єдиним суб'єктом і несе відповідальність за діяльність усіх своїх органів [8, с. 120].

Положення про те, що держава не може зняти з себе міжнародно-правову відповідальність, посилаючись на своє внутрішньодержавне право, є одним із основних постулатів у міжнародному праві. У статтях, прийнятих Третьою комісією на Гаазькій конференції з кодифікації міжнародного права, говориться: «Держава не може ухилитися від відповідальності, посилаючись на своє внутрішнє право». Цей принцип зафіксований і в низці кодифікаційних проектів. Наприклад, у Гарвардському проекті 1929 р. вказується, що «держава не звільняється від відповідальності внаслідок яких-небудь приписів внутрішнього права».

Гарсія Амадор у своїй першій доповіді про міжнародно-правову відповідальність у Комісії міжнародного права ООН констатував, що «у зв'язку з питанням про два передбачуваних типи відповідальності (за міжнародним правом і за внутрішнім правом), сучасні автори визнають моністичний підхід і, крім того, вважають, що в разі конфлікту між міжнародним зобов'язанням і внутрішньодержавним зобов'язанням, тобто між відповідальністю, яка ставиться державі за міжнародним правом, і відповідальністю, яка ставиться за внутрішнім правом, міжнародні зобов'язання превалюють. Точніше кажучи, не може навіть виникнути питання про те, що держава може уникнути відповідальності, посилаючись на приписи внутрішнього права» [5, с. 74].

А. Фердросс з цього приводу пише, що «суди найчастіше вчинюють міжнародно-неправомірний акт, коли водночас із порушенням внутрішньодержавного права вони порушують і міжнародне право. Наприклад,

якщо вони зовсім не застосовують або неправильно застосовують належним чином оприлюднений міжнародний договір або порушують визнану державою звичаєву міжнародну норму. Але суд може вчинити міжнародно-протиправний акт, «перейшовши» міжнародно-правову норму без порушення правопорядку держави. В обох випадках держава несе однакову відповідальність. На відміну від цього, держава ніколи не може бути відповідальною за міжнародним правом за просте порушення свого внутрішньодержавного права. Тому, якщо суд неправильно застосовує внутрішньодержавне право до іноземця, такий акт сам по собі не може породити відповідальності держав» [4, с. 365].

Питання про міжнародну відповідальність держави за поведінку судових органів мало дуже гостре обговорення на Гаазькій конференції 1930 р. На ній у доповіді Герреро була висунута так звана латиноамериканська доктрина з цього питання, що відкидала будь-яку форму міжнародної відповідальності держави за дії її судових органів, за винятком випадків відмови у правосудді як такому [2, с. 424]. Конференція зрештою визнала, що міжнародна відповідальність держави впливає з того факту, що судові рішення, яке не підлягає апеляції, явно несумісне із міжнародними зобов'язаннями цієї держави. Як бачимо, визнання відповідальності держави за діяння судів було надане в дуже обмеженій формі [8, с. 120].

Згодом розуміння міжнародно-правової відповідальності держави за поведінку судових органів стало ширшим. У XX ст., указував Х. Аречага, був визнаний принцип відповідальності держави за дії судової влади. «Хоча судова влада й незалежна від уряду, вона не може бути незалежною від держави; рішення, що приймається якою-небудь судовою інстанцією, є рішенням державного органу так само, як і закон, що видається законодавчим органом, чи постанова, що приймається виконавчим органом» [2, с. 421].

Е. Пашуканіс зазначав, що «відповідальність держави безсумнівна в разі порушення судовим рішенням міжнародного правового зобов'язання держави» [9, с. 131]. Ця ідея підкреслювалася в радянських дипломатичних документах із приводу, наприклад, накладення судом департаменту Сени (Франція) арешту на грошові суми Держторгу і Торгпредства СРСР, що знаходилися у Французьких банках, у нотах уряду Італії (1922) щодо накладення Римським трибуналом секвестру на грошові суми, які належать торговому відділу Представництва РСФРР в Італії, у ноті Повіреного у справах СРСР у Фінляндії від 12 вересня 1924 р. Міністру закордонних справ Фінляндії тощо [10, с. 185].

Д. Левін писав: «... не підлягає сумніву, що держава несе відповідальність за будь-які рішення своїх судів» [5, с. 74]. Це положення було остаточно закріплено в Статтях про відповідальність держав 2001 р. [22], де у ст. 4 проголошується, що поведінка будь-якого органу держави, який має такий статус відповідно до внутрішнього права цієї держави, розглядається як діяння держави за умови, що в цьому випадку орган діяв як такий, при цьому не має значення, чи належить орган до законодавчої,

виконавчої, судової або іншої влади, чи є він за положенням нижчим чи вищим у межах структури держави, чи мають його функції міжнародний чи внутрішній характер.

Прикладом сучасного застосування правила присвоєння поведінки судів державі може слугувати справа «Проніна проти України» (2006), розглядувана Європейським судом з прав людини (далі – ЄСРЛ, Суд) [12]. Відповідно до матеріалів справи, заявниця зверталась до національних судів із вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. С. Проніна посилалася, зокрема, на положення ст. 46 Конституції України, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не здійснили жодної спроби проаналізувати позов заявниці з цієї позиції, попри пряме посилення на вказану норму Конституції України в кожній судовій інстанції.

ЄСПЛ вказав, що не в його компетенції вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів під час розгляді цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, зовсім ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним і важливим, не виконали своїх зобов'язань щодо п. 1 ст. 6 Конвенції 1950 р., який передбачає, що «кожен має право на справедливий розгляд його справи судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру ...». Отже, ЄСПЛ визнав дії держави Україна (в особі судових органів) такими, що порушили норми міжнародного права (положення Конвенції 1950 р.) [13, с. 328].

У межах проводжуваного дослідження нас цікавить передусім питання про визначення підстав для атрибуції державі поведінки судових органів, якому в міжнародно-правовій літературі не приділяється окремої належної уваги.

На думку А. Фердросса, протиправний акт суду породжує відповідальність держави в тому випадку, якщо іноземцю перегороджений або недопустимо уповільнений шлях до судового захисту (відмова у правосудді *déni de justice*) або ж якщо рішення щодо іноземця взагалі або до особи, котра належить до цієї держави, винесено явно зловмисно [4, с. 366].

Заслуговує на увагу думка Х. Арчаги, згідно з якою відповідальність держави за дії своїх судових органів може виникнути з трьох різних видів судових рішень:

- по-перше, рішення національного суду явно несумісне з нормами міжнародного права;
- по-друге, у випадку, традиційно відомому як «відмова в правосудді»;
- по-третє, в окремих виключних випадках і за чітко визначених обставин держава несе відповідальність за судові рішення, що суперечить внутрішньому праву. На думку вченого, міжнародна відповідальність держави за судові рішення, що суперечить внутрішньому праву може мати місце у виключних обставинах за збігу трьох обставин, які вимагаються для виникнення відповідальності, а саме: а) рішення національного суду має становити собою найгрубіше й непростиме порушення внутрішнього права; б) це має бути рішення суду вищої інстанції, прийняте вже після

того, як були вичерпані всі інші місцеві засоби судового захисту; в) повинен бути наявним суб'єктивний елемент недобросовісності чи дискримінаційного ставлення суду [2, с. 425].

Стосовно такої підстави, як несумісність судових рішень із нормами міжнародного права, такими, наприклад, як «рішення, що відмовляє іноземній державі чи її представникові у привілеях, якими він може користуватися згідно з міжнародним звичаєвим правом; вирок, у якому суддя переступає межі територіальної юрисдикції, що визнається за державою згідно з міжнародним правом; поводження зі злочинцем, утікачем, що не відповідає положенням чинного договору про видачу», зазначимо, що ще на Гаазькій конференції з кодифікації 1930 р. висловлювалися побоювання, що прийняття загальної формули відповідальності держави за дії її судових органів, ідентичної тій, яка діє щодо законодавчих і виконавчих органів, може перетворити міжнародні судові інстанції в апеляційні органи на рішення національних судів. У цьому контексті один із делегатів нагадав, що судова влада утворюється «незалежними органами, які ні від кого не отримують інструкцій або рекомендацій та авторитет і престиж яких визначається повагою до їхніх вироків і обґрунтованості цих вироків» [14, с. 522].

Зрештою, була прийнята формула, що передбачала міжнародну відповідальність держави, «яка випливає з того факту, що судові рішення, яке не підлягає апеляції, явно несумісне із міжнародними зобов'язаннями цієї держави». Виділені слова повинні були виразити ідею про те, що уряд, який висуває претензію, має надати переконливі докази, що дають змогу встановити невідповідність рішення суду міжнародним зобов'язанням і факт явного порушення одного з таких зобов'язань [2, с. 422].

Дж. Кроуфорд зазначає, що один зі спеціальних способів покладання відповідальності на державу за судові дії полягає у відмові від правосуддя щодо іноземців; інший – у неправильному тлумаченні або застосуванні договорів. У справах *LaGrand (2001)* і *Avena (2004)* у Сполучених Штатах Америки іноземні громадяни були засуджені до смертної кари без урахування їхніх прав відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини. Міжнародний суд наказав зупинити виконання покарання, зазначивши, що «міжнародна відповідальність держави породжується діями компетентних органів і установ, що діють у цій державі». Проте Штат Арізона виконав вирок за конституційними підставами. Міжнародний суд згодом визнав, що «Сполучені Штати Америки, застосовуючи правила свого внутрішнього права, порушили свої міжнародні зобов'язання». Аналогічні висновки були зроблені Судом у справі *Авена*: «Права, гарантовані відповідно до Віденської Конвенції, є договірними правами, які Сполучені Штати Америки взяли на себе зобов'язання виконувати, ... правові наслідки порушення повинні бути розглянуті і прийняті до уваги в ході розгляду й перегляду, ... процес розгляду й перегляду має відбуватися в межах загальних судових розглядів, індивідуально пов'язаних із відповідачем» [7, с. 122].

Найчастіше в літературі й у міжнародній практиці згадується така форма протиправної поведінки судів, як відмова у правосудді (*deni de justice, denial of justice*). Хоча цьому питанню присвячена значна кількість міжнародно-правової літератури, доктрина та практика міжнародного права далекі від одноманітного розуміння цієї формули. Ф. Дан навіть відмічає, що «можна було б написати книгу про ті різні значення, які надані виразу «відмова у правосудді» [15, с. 147].

На переконання Х. Аречаги, поясненням численних спорів на сторінках теоретичних праць і в дипломатичній практиці стосовно правильного значення виразу «відмова у правосудді» є таким, що потерпіла держава часто намагається приписати цим словам якомога ширший зміст. Це одна з тих «магічних формул», які, подібно виразу «природне право», надають значно більшу силу й переконаність будь-якій вимозі [2, с. 423].

Багато авторів так чи інакше дотримуються положення, викладеного в рішенні міжнародного арбітражу 1896 р. у справі Фабіані. Згідно з рішенням, відмова у правосудді охоплює відмову судових органів виконати свою функцію, насамперед винести рішення по справі або незаконне затягування винесення рішення.

Це положення практично дослівно відтворюється багатьма авторами. П. Куріс робить такий висновок: «Отже, під відмовою у правосудді варто розуміти відмову національних судів розглянути справу або винести рішення, а також випадки незаконного затягування у винесенні рішення у справі, що стосується права іноземної держави та її громадян» [10, с. 188]. Подібне визначення було надане і В. Єлиничевим [16, с. 253].

А. Фердросс указує, що «тяжкі гріхи судових органів часто об'єднуються під загальним виразом «відмова у правосудді *déni de justice*». Проти такого розширення цього поняття направлено рішення у справі *Chattin*, яке вказує на змішання різних фактичних обставин. У цьому рішенні йдеться, що під відмовою у правосудді у власному розумінні мається на увазі лише випадок, коли після того, як приватною особою або органом адміністрації здійснений неправомірний акт, а суд відмовив у правосудді, потерпілому надається право звернутися із законною вимогою про відшкодування шкоди» [4, с. 368].

І. Лукашук зазначає, що деякі автори досить широко тлумачать поняття відмови у правосудді, включаючи в нього повільність під час розгляду справи, несправедливі рішення. Нерідко під цим розуміють і очевидні недоліки в управлінні судовими органами [8, с. 121]. Так, ст. 9 Гарвардського проекту 1929 р. в поняття відмови у правосудді включала не лише відмову в доступі до судів і повільний розгляд справи, а й «очевидний недолік в управлінні судовими органами». Останню точку зору поділяє, наприклад, Ш. Фенвік [17, с. 45]. Такі тлумачення, на думку І. Лукашука, пояснюються прагненням забезпечити судовий захист іноземцям і їхній власності, що мало особливе значення для економічно розвинених країн. Якщо ж справа йде про міжнародні зобов'язання щодо іншої держави, то в цьому випадку будь-яка поведінка судового органу, що являє собою порушення зобов'язання, породжує міжнародну відповідальність [8, с. 121].

П. Куріс заперечує проти спроб деяких авторів включити в поняття відмови у правосудді «недоліки в управлінні юстицією». На переконання вченого, «подібне тлумачення цього поняття ґрунтоване на теорії примата міжнародного права і суперечить принципу невтручання у внутрішні справи держави. Об'єктивним елементом міжнародного правопорушення не можуть бути недоліки внутрішньої організації держави, а лише її дії та бездіяльність, що порушують міжнародні зобов'язання». П. Куріс виступає також і проти включення до поняття відмови у правосудді явно несправедливих рішень національних судів з тієї причини, що тоді «правосуддя» є вже здійсненим. Ухвалення «національним судом» явно несправедливого з позиції міжнародного права рішення становить об'єктивний бік самостійного міжнародного правопорушення, відмінного від відмови у правосудді [10, с. 188]. Ш. Вішер відмічав, що взагалі існує «здійснене» правосуддя й немає «відмовного» правосуддя (*il y a justice rendue et non justice déniée*) [18, с. 99].

На думку низки вчених, під відмовою у правосудді розуміється будь-яка шкода, заподіяна не тільки судовими, а й адміністративними й навіть законодавчими органами держави. Ралстон (*Ralston*), наприклад, указує, що термін «відмова у правосудді» застосовується також до неправильної дії або бездіяльності виконавчої влади [19, с. 330]. Х. Аречага зазначає, що тенденція розширення поняття відмови у правосудді з'явилася й була розвинена в англійській та американській літературі. Така широка інтерпретація ґрунтується на середньовічному понятті *denegatio justitiae*, яке було підставою для приватних репресалій. Іноземець, чиї права були порушені, повинен був насамперед звернутися за захистом до місцевого монарха, і лише в разі незадоволення його претензії до простого правопорушення додавалося *denegatio justitiae* і потерпілий отримував право звертатися за допомогою до свого монарха. Останній міг видати *lettres de marge*, згідно з яким потерпілий отримував право силою повернути своє майно від підданих монарха, який відмовив у правосудді [10, с. 186].

У міжнародно-правовій літературі поняття відмови у правосудді вживається частіше за все стосовно дій і бездіяльності судових органів держави. Однак і тут відзначається двояке розуміння цього терміна: у широкому сенсі (*lato sensu*) й у вузькому сенсі (*stricto sensu*). Так, Ш. Руссо під відмовою у правосудді в широкому сенсі розуміє «будь-які недоліки в організації або у виконанні судової функції», а у вузькому сенсі – «відмову в доступі до судів». Ш. Вішер визначає відмову у правосудді як «будь-які недоліки в організації або здійсненні судової функції, що містять порушення свого міжнародного зобов'язання захищати іноземців у судовому порядку», а під відмовою у правосудді в *stricto sensu* – відмову доступу до судів, затягування із винесенням рішення та перешкоди проти іноземного позивача [10, с. 186–187].

У процесі дослідження поняття «відмова у правосудді» з метою присвоєння державі поведінки судових органів нерозривно постає питання про вичерпання місцевих правових засобів судового захисту.

Відповідно до норми права про вичерпання місцевих засобів правового захисту, міжнародний суд не прийме до провадження претензію від імені

іноземця із заявою про відмову йому в правосудді, якщо ця особа не вичерпала всіх законних можливостей, наданих їй у відповідній державі. До тих пір, поки немає остаточного рішення вищої авторитетної влади цієї держави, не можна сказати, що має місце остаточна відмова у правосудді й виникла обгрунтована претензія міжнародного характеру. Ця норма, зазвичай іменована нормою місцевих засобів захисту, часто включається в конвенції, що передбачають обов'язкову юрисдикцію міжнародних судів. Однак невичерпання місцевих засобів не становить перешкоди для висунення претензії, якщо чітко встановлено, що за обставинами справи звернення до органу вищої влади буде неефективним, наприклад, якщо верховний судовий орган перебуває під контролем виконавчого органу влади, чиї дії є предметом скарги (наприклад, справа Брауна, що розглядалася англо-американським третейським судом у 1929 р.), або якщо рішення, що оскаржується, винесено на виконання абсолютно певного розпорядження влади і притому видається неймовірним, щоб вищий судовий орган скасував це рішення або присудив компенсацію, або, нарешті, як правило, якщо шкода, заподіяна іноземцю, є актом уряду як такого (арбітражне рішення щодо спору між Грецією та Болгарією 1938 р.) [19, с. 331].

Варто зауважити, що питання про те, який саме сенс має бути наданий виразу «відмова у правосудді» не є суто термінологічним і має практичне значення. Так, у багатьох договорах наявність відмови в правосудді слугує необхідною попередньою умовою для висунення на міжнародному рівні або, можливо, для звернення в арбітраж позовних претензій, які раніше були просто заявленими іноземцями в приватному порядку позовами, регульованими внутрішнім правом і, зазвичай, такі, що підлягають розгляду в національних судах [2, с. 424].

Х. Арчага акцентує увагу також на тому, що «у світлі відповідних прецедентів і авторитетних висловлювань спеціалістів можна встановити різницю між діями судді, котрий відмовляє у правосудді, і судді, котрий виносить несправедливе рішення, тобто між тим, що Гроцій називав “*deni de justice*” і “*defi de justice*”. Відмова у правосудді має місце лише в тому випадку, коли іноземець не отримує доступу в суд для захисту своїх прав або коли необгрунтовано й неприпустимо затягується винесення рішення суду, тобто має місце незадовільне здійснення юрисдикції. У всіх інших випадках, коли місцевий суд виносить рішення, що відхиляє претензії іноземця, можна говорити про “*injustice rendue*”, але не про *ex hypothesi* “*justice deniee*”. Відповідно, не можна говорити про відмову у правосудді, коли суд виносить своє рішення за висунутим іноземцем позовом, навіть якщо він не задовольнить заявлених претензій, уважаючи їх безпідставними» [2, с. 423].

Під час дослідження проблеми присвоєння державі протиправної поведінки її судових органів і, відповідно, міжнародно-правової відповідальності цієї держави виникає питання щодо відповідальності держави за судові помилки.

Як стверджує П. Куріс, те положення, що держава відповідає за явно несправедливі рішення своїх судів, підтверджується як доктриною, так і міжнародною арбітражною та судовою практикою, складніше вирішується

питання про відповідальність держави за судові помилки [10, с. 189]. Практика міжнародних змішаних комісій і арбітражних судів щодо питання про відповідальність за судові помилки не відрізняється повною одноманітністю.

Деякі автори вважають, що «сумлінні помилки» судів виключають відповідальність держави (Ш. Руссо, С. Бастід, Маккенбергер та ін.). Так, наприклад, Ш. Руссо переконаний, що «держава не несе відповідальності за неправильне судове рішення, тобто за помилку своїх судів, допущену сумлінно (наприклад, помилкове тлумачення місцевого закону)», і «у принципі судова помилка не дає підстави для міжнародної відповідальності». Г. Дам дотримується протилежної позиції з тим застереженням, що відповідальність держави настає тоді, коли «помилкове застосування або незастосування внутрішньодержавного права є грубим порушенням правосуддя» [10, с. 189]. Л. Оппенгейм ухиляється від прямої відповіді на питання про відповідальність держави за судові помилки [19, с. 331].

Помилка суду – суб'єктивне поняття, яке може мати певне значення під час визначення обсягу міжнародної правової відповідальності держав, але вона не може слугувати підставою, що звільняє державу від відповідальності за рішення суду, яке суперечить міжнародному зобов'язанню. Тому наряд чи обгрунтоване введення в обіг поняття «винна помилка» судів, лише за наявності якої держава нібито несе відповідальність [16, с. 260].

Резюмуючи вищевикладене, зазначимо, що діями й бездіяльністю національних судів можуть бути порушені міжнародні зобов'язання держави, тобто скоєно міжнародне протиправне діяння. Принцип незалежності судової влади жодною мірою не є перешкодою для атрибуції поведінки судів державі.

З метою притягнення до міжнародної відповідальності, державі присвоюється така поведінка її судових органів:

1. Діяння, що визначаються як «відмова у правосудді» (*déni de justice*), під якою варто розуміти, по-перше, відмову судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі, що становить порушення взятих державою міжнародних зобов'язань.

2. Прийняття несправедливого рішення, яким порушуються міжнародні зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя. Іншими словами, держава повинна нести міжнародну відповідальність за будь-які рішення судових органів, що не відповідають її міжнародним зобов'язанням.

Література

1. Вороненков Д.Н. Теоретические и нормативные основы судебного контроля в механизме разделения властей : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве» ; спец. 12.00.11 «Судебная власть, прокурорский надзор, организация правоохранительной деятельности, адвокатура» / Д.Н. Вороненков. – М. : РПА, 2009. – 58 с.
2. Хименес де Аречага Э. Современное международное право / Э. Хименес де Аречага ; под ред. Г.И. Тункин (вступ. ст.) ; пер с исп. Ю.И. Папченко. – М. : Прогресс, 1983. – 480 с.
3. Загайнова С.К. Судебные акты в механизме реализации судебной власти в гражданском и арбитражном процессе / С.К. Загайнова. – М. : Волтерс Клувер, 2007. – 400 с.

4. Фердросс А. Международное право / А. Фердросс ; под ред.: Г.И. Тункин (предисл.) ; пер. с нем. Ф.А. Кублицкий, Р.Л. Нарышкина. – М. : Инстр. лит., 1959. – 652 с.
5. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве / Д.Б. Левин. – М. : Междунар. отношения, 1966. – 152 с.
6. Анцилотти Д. Курс международного права: Введение – общая часть : в 2 т. / Д. Анцилотти ; под ред.: Д.Б. Левин (предисл.) ; пер. с итал. А.Л. Сакетти, Э.М. Фабриков. – М. : Инстр. лит., 1961. – Т. 1. – 1961. – 447 с.
7. Crawford J. State Responsibility: The General Part / J. Crawford. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. – 912 p.
8. Лукашук И.И. Право международной ответственности / И.И. Лукашук. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – 432 с.
9. Энциклопедия государства и права : в 3 т. / под ред. П.И. Стучка. – М. : Изд-во Комкадемии, 1925–1927. – Т. III. – 1670 с.
10. Курис П.М. Международные правонарушения и ответственность государства / П.М. Курис. – Вильнюс : Минтис, 1973. – 279 с.
11. Draft articles on Responsibility of States for internationally wrongful acts adopted by the International Law Commission at its fifty-third session (2001) // Report of the International Law Commission on the work of its Fifty-third session. Official Records of the General Assembly. Fifty-sixth session. Supplement No. 10 (A/56/10). Chp.IV.E.1.
12. Рішення у справі «Проніна проти України» (Pronina v. Ukraine) від 18 липня 2006 р., заява № 63566/00, п. 24 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/view.asp?item=1&portal=hbkm&action=html&highlight=63566/00&sessionid=66675952&skin=hud-oc-en>.
13. Тимченко Л.Д. Міжнародне право : [підручник] / Л.Д. Тимченко, В.П. Кононенко. – К. : Знання, 2012. – 631 с.
14. Manual de derecho internacional publico. Ed. Sorensen. – Mexico, Fondo de Cultura Gcondmica, 1981. – 829 p.
15. Dunn F.S. The Protection of Nationals: A Study in the Application of International Law / F.S. Dunn. – Baltimore, The Johns Hopkins press, 1932. – 228 p.
16. Елынычев В.Н. Деятельность судебных органов и ответственность государства / В.Н. Елынычев // Актуальные проблемы правовой науки : сборник аспирантских статей. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1970. – С. 243–260.
17. Fenwick C.G. The Progress of international Law during the Past Forty Years / C.G. Fenwick // Recueil des Cours de l'Academie de Droit International. – 1951. – Tom. 79. – P. 1–71.
18. Visscher Ch. La responsabilité des États / Ch. de Visscher. – Biblioteca «Vosseriana». – IL Leyden, 1924. – Т. I. – P. 87–119.
19. Оппенгейм Л. Международное право: Мир / Л. Оппенгейм ; под ред.: С.Б. Крылов (предисл.) ; пер. с англ. Г. Лаутерпахт. – М. : Инстр. лит., 1948–1950. – Т. 1. – Полут. 1. – 1948. – 407 с.

А н о т а ц і я

Андрейченко С. С. Атрибуція державі протиправної поведінки судових органів з метою встановлення міжнародної відповідальності. – Стаття.

Діями чи бездіяльністю національних судів можуть бути порушені міжнародні зобов'язання держави, тобто вчинене міжнародне протиправне діяння. Стаття присвячена дослідженню питання щодо присвоєння державі поведінки судових органів влади з метою встановлення міжнародної відповідальності цієї держави. Держава несе міжнародну відповідальність за таку поведінку своїх судових органів: діяння, що визначаються як «відмова у правосудді» (*déni de justice*), під якою варто розуміти, по-перше, відмову судів розглядати справу або виносити рішення, по-друге, затягування винесення рішення по справі; прийняття несправедливого рішення, яким порушуються міжнародні зобов'язання держави щодо дотримання міжнародних стандартів належного правосуддя.

Ключові слова: міжнародна відповідальність держави, атрибуція, поведінка судових органів держави, відмова від правосуддя.

Аннотация

Андрейченко С. С. Атрибуция государству противоправного поведения судебных органов в целях установления международной ответственности. – Статья.

Действиями или бездействием национальных судов могут быть нарушены международные обязательства государства, то есть совершено международное противоправное деяние. Статья посвящена исследованию вопроса о присвоении государству поведения судебных органов власти с целью установления международной ответственности этого государства. Государство несет международную ответственность за последующее поведение его судебных органов: деяния, которые определяются как «отказ в правосудии» (*dāni de justice*), под которым следует понимать, во-первых, отказ судов рассматривать дело или выносить решение, во-вторых, затягивание принятия решения по делу; принятие несправедливого решения, нарушающего международные обязательства государства по соблюдению международных стандартов надлежащего правосудия.

Ключевые слова: международная ответственность государства, атрибуция, поведение судебных органов государства, отказ от правосудия.

Summary

Andreichenko S. S. Attribution of wrongful conduct of the judiciary to the state with a purpose to establish international responsibility. – Article.

International obligations of the state can be breached by actions or omissions of national courts, that is committed internationally wrongful act. The article investigates the question of attribution of conduct of judiciary to the state to establish the international responsibility of the State. The State is internationally responsible for the following conduct of the judiciary: an act defined as «denial of justice» (*dāni de justice*), under which it should be understood: first, courts refuse to hear the case and render a decision, secondly, delaying a decision in the case; finding unfair decision, which violates international obligation of the State in complying with international standards of proper justice.

Key words: international responsibility of the State, attribution, conduct of state judiciary, denial of justice.